

Provinciebestuur Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog

Omslagfoto
Hasselt, 23 mei 1944
© provincie Limburg en Universiteit Gent

2023

Provinciebestuur Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog

*Een verkennend onderzoek naar de rol
van het provinciebestuur in het dagelijks leven
van de Limburgse bevolking onder Duitse bezetting*

(1940-1945)

Aline Thomas, Dirk Luyten en Nico Wouters
(Rijksarchief/CegeSoma)
in opdracht van de Afdeling Erfgoed - provincie Limburg

Igor Philtjens,
gedeputeerde van
Erfgoed en Toerisme.
*Collectie PCCE,
foto Nick Hannes*

Woord vooraf

1940-1945. De Tweede Wereldoorlog laat diepe sporen na in Limburg. En niet alleen bij de bezette bevolking. Het collaborerende Vlaams Nationaal Verbond neemt ook het provinciebestuur over. Democratisch verkozen Belgischgezinde politici van de traditionele partijen worden uit hun functie ontheven en vervangen door aanhangers van de 'Nieuwe Orde'.

Dit boek werpt een nieuw licht op de geschiedenis van het Limburgse provinciebestuur tijdens die moeilijke oorlogsjaren. Historici van het CegeSoma doorplozen het volledige provinciale Tweede Wereldoorlogarchief. Ze updateten de inventaris en schreven hun onderzoek uit. De vaststelling? Tijdens de oorlogsjaren steeg de impact van het provinciebestuur op het alledaagse leven van de Limburgers.

De auteurs bouwen het boek op rond die gewijzigde rol van het provinciebestuur. Eerst komen de institutionele veranderingen aan bod die met de komst van de Nieuwe Orde worden ingevoerd. De volgende drie hoofdstukken werpen een licht op nieuwe taken van het provinciebestuur. Zo is het bestuur in oorlogstijd de motor van de voedselvoorziening. Centraal stuurt de provincie de lokale afdelingen aan. Daarbij heeft ze speciale aandacht voor de bevoorrading van de mijnwerkers. Kolen zijn op dat moment namelijk van strategisch belang. De ontginning ervan mag niet stilvallen.

Vervolgens onderzoekt het boek twee aspecten met rechtstreekse impact op de burgers: Winterhulp en passieve luchtbescherming. De organisatie Winterhulp voorziet in de Tweede Wereldoorlog noodhulp voor de burgers die het moeilijk krijgen. Dat gaat niet zonder een lading propaganda van de Nieuwe Orde. Via passieve luchtbescherming waarschuwt de provincie burgers voor luchtbombardementen en leert ze hen hoe ze moeten schuilen. Dat heeft zeker nut: Limburg blijft tijdens de bezetting allesbehalve gespaard van luchtaanvallen.

Het laatste hoofdstuk behandelt een bijzondere episode uit de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Limburg: het Jodenkamp in Overpelt. Enkele maanden stelt de bezetter daar Antwerpse en Brusselse Joden verplicht tewerk in de ontginning van de heide.

Dit onderzoek belicht al deze thema's vanuit een objectief standpunt. Het baseert zich op primaire archivalische bronnen, die de provincie met zorg voor het nageslacht bewaart. Het resultaat is een lijvig boekwerk over een geschiedenis die grotendeels onbekend bleef. Het nieuwe onderzoek kan voeding geven aan een verdere doorlichting op lokaal vlak en ook een voorbeeld vormen voor andere regio's in België die hun rol tijdens de Tweede Wereldoorlog willen analyseren.

Kortom: dit is een relevant boek dat grote nieuwe inzichten levert over een periode die tot op vandaag onze identiteit vormgeeft.

Veel leesplezier.

Igor Philtjens

gedeputeerde van Erfgoed en Toerisme

Inhoud

Woord vooraf	5
Gebruikte afkortingen	9
Inleiding. De transformaties van het provinciale bestuursniveau en van het provinciebestuur Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog	11
De provincie?	14
Limburg: een provincie in verandering	17
Het provinciebestuur aan de vooravond van 1940	18
Het jaar 1940: de provincie Limburg bezet	23
Het provinciebestuur wordt machtiger	25
Drie belangrijke bevoegdheidsdomeinen	29
De Nieuwe Orde in de provincie	36
Politiek geweld in Limburg: burgeroorlog?	43
Bevrijding, zuivering en herstel	47
Uitgangspunten van het onderzoek	53
I. Institutionele verschuivingen in het provinciebestuur en de expansie van de provinciale administratie	59
Interne organisatie	63
De deputatie: bestendig of net niet?	67
Taakuitbreiding	74

II. Het provinciebestuur versus het precare voedselvraagstuk	79
De Provinciale Directie voor Voedselvoorziening en Rantsoenering	82
Zegels: vloek of zegen?	120
III. Het provinciebestuur en het dagelijks (over)leven van de Limburgse bevolking	137
Winterhulp Limburg	141
Provinciale Directie voor Passieve Luchtbescherming	162
IV. Het arbeidskamp voor Joden in Overpelt	173
Wat voorafging	176
De oprichting van een Jodenkamp in Overpelt	179
Reilen en zeilen binnen het kamp	183
Het einde	186
De rol van het provinciebestuur?	189
Besluit	191
Bibliografie	194
Dankwoord	198
Eindnoten	200
Colofon	207

Gebruikte afkortingen

ADV N:	Archief en documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme
AGK:	Auditoraat-Generaal bij het Militair Gerechtshof
a.i.:	Ad interim
BD:	Bestendige Deputatie
CegeSoma:	Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij
C.O.O.:	Commissie van Openbare Onderstand
CPL:	Commissariaat voor Prijzen en Lonen
CVP:	Christelijke Volkspartij
G.D.:	Gemeenschappelijke Dienst voor Voedselvoorziening en Rantsoenering
KB:	Koninklijk Besluit
KVV:	Katholieke Vlaamse Volkspartij
NLVC:	Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie
NSV:	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt
PAL:	Provinciaal Archief Limburg
PAL WOII:	Archieven betreffende de Tweede Wereldoorlog, afkomstig van de provincie Limburg (Provinciaal Archief Limburg Wereldoorlog II)
PCB:	Parti Communiste de Belgique
PCCE:	Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed
PSC:	Parti Social Chrétien
RTBF:	Radio-télévision belge de la Fédération Wallonie-Bruxelles
UDB:	Union Démocratique Belge
VNV:	Vlaams Nationaal Verbond

Inleiding.

**De transformaties van het
provinciale bestuursniveau en
van het provinciebestuur Limburg
tijdens de Tweede Wereldoorlog**

De voormalige provincieraadzaal

Bij de term ‘Tweede Wereldoorlog’ denken de meeste mensen vandaag vooral aan begrippen als ‘collaboratie’, ‘verzet’ en ‘repressie’. Ook de grote figuren als Adolf Hitler of grote gebeurtenissen zoals D-Day of de Holocaust zijn aanwezig in ons historisch bewustzijn. Deze thema’s krijgen vandaag in televisiedocumentaires, films en romans de meeste aandacht. De belangstelling voor het leven van gewone mensen tijdens de Duitse bezetting dreigt meer naar de achtergrond te verdwijnen. Nochtans gaat het hier niet enkel om boeiende verhalen over mensen die in extreme omstandigheden overleven; hier liggen ook de handvaten voor een beter begrip van de realiteit van een vijandige bezetting en zo uiteindelijk ook van de sociale impact van de Tweede Wereldoorlog. Het provinciebestuur vormt een ideale sleutel om de rijke alledaagsheid van de Duitse bezetting tussen 1940 en 1944 te ontcijferen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het provinciebestuur veel belangrijker. Het kreeg steeds meer bevoegdheden en greep sterker dan voordien rechtstreeks in op domeinen die voor miljoenen Belgen van levensbelang waren: veiligheid en bescherming, werk en inkomen, voedsel, warmte en kledij. Die basisbehoeften bepaalden in grote mate de dagelijkse horizon. Dit boek richt zich daarom op twee grote domeinen: de voedselvoorziening en de directe impact van de bezetting op het dagelijks overleven van mensen. Uiteraard is de rode draad hierbij telkens de essentiële rol die het provinciebestuur van Limburg in deze domeinen speelde. Hieronder volgt eerst een korte inleiding die in algemene lijnen de evolutie van het provinciebestuur rond en tijdens de Tweede Wereldoorlog schetst.

De provincie?

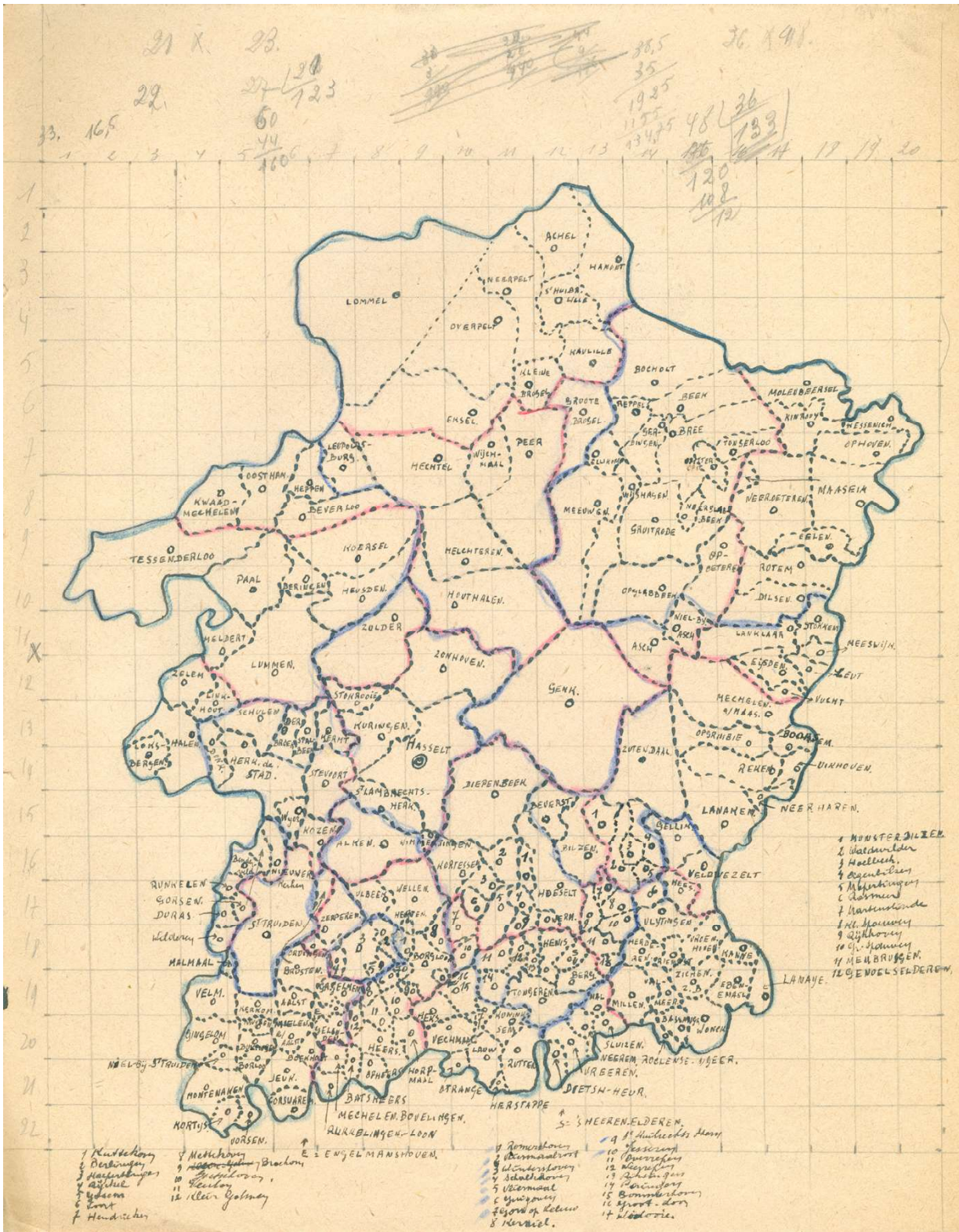
Het provinciebestuur was in de Belgische provinciewet van 1836 duidelijk omschreven als een ‘tussenniveau’: onder de nationale staatsmacht en boven de lokale besturen van de steden en gemeenten. De provinciewet was een organieke wet: ze gaf geen exhaustieve lijst van taken of bevoegdheden, maar omschreef de klijtlijnen voor het politiek en bestuurlijk functioneren. Ze definieerde het begrip ‘provinciale belangen’ en dus een aantal bevoegdheden gebonden aan een bepaald (provinciaal) grondgebied.

De provinciale democratie werd vooral belichaamd door de provincieraad. Het ging om een rechtstreeks verkozen orgaan dat aanvankelijk slechts éénmaal per jaar voor vijftien dagen in een soort van algemene vergadering kon samenkomen. De bevoegdheden van de provincieraad vielen globaal uiteen in twee grote domeinen.¹ Naast de zaken van algemeen belang zoals benoemingen van bepaalde magistraten en de voogdij over de lokale besturen, was de provincie bevoegd voor de exclusief provinciale belangen zoals de goedkeuring van de begrotingen en jaarrekeningen, of adviezen over administratieve grenzen. Omdat bepaalde provinciale uitgaven echter vaak ook met bepaalde centrale bevoegdheden (zoals het onderhoud van rijksgebouwen, of provinciale initiatieven rond weginfrastructuur of de instellingen van openbaar nut) bleken te overlappen, ontwikkelde zich in de 19de eeuw een situatie van permanente onderhandeling tussen het provinciebestuur en het centrale politieke niveau.

De Bestendige Deputatie (BD) was bedoeld als het dagelijks bestuur van de provincie. Het ging om een orgaan dat uit leden van de provincieraad werd samengesteld, voorgezeten door de gouverneur. Die gouverneur was in 1836 vooral de regionale vertegenwoordiger van de centrale macht. Hij was dan ook niet iemand die door de inwoners van een provincie werd verkozen. Wel werd hij rechtstreeks aangeduid door de regering en formeel benoemd door de koning zonder dat daarbij met de samenstelling van de provincieraad rekening gehouden moest worden. De gouverneur was de voorzitter van de Bestendige Deputatie en in oorsprong een soort toezichthouder of zelfs 'controleur', ook over de lokale besturen. Dat toezicht (en controle) was formeel gesproken administratie, maar in de praktijk natuurlijk ook politiek: elke gouverneur had een duidelijke politieke kleur en, toen zich in de 19de eeuw geleidelijk politieke partijen ontwikkelden, ook een partijaffiliatie. Hoewel de gouverneur formeel geen politieke functie bekleedde, oefende hij uiteraard wel altijd politieke macht uit.

De provinciegriffier had van meet af aan een wat dubbelzinnige functie. Hij werd benoemd door de koning, maar wel op voorstel van de Bestendige Deputatie. De provinciewet beschouwde hem, net als de gouverneur, eerder als vertegenwoordiger van het centrale gezag. De arrondissementscommissarissen moeten hier ook vermeld worden. Zij assisteren als het ware de gouverneur, met name waar het de zogenaamde 'niet-ontvoogde gemeenten' betreft (in de praktijk de allerkleinste gemeenten in de provincie).

Door de wet van 30 december 1887 werden de bevoegdheden tussen gouverneur en deputatie wat beter omschreven, vooral om conflicten en blokkeringen te vermijden.

De rol van de gouverneur werd meer herleid tot die van administratieve ‘toezicht-houder’. Eigenlijk werd met de wet finaal aanvaard dat de provincies ook een autonome politieke macht uitoefenden.² Als een soort bemiddelaar breidde de macht van de gouverneur in de praktijk echter vaak uit. België kan beschouwd worden als een land met een grote macht voor het lokale niveau. Zeker in het laatste kwart van de 19de eeuw professionaliseerde het ambtelijke apparaat van de grote steden. Na de Eerste Wereldoorlog nam de politieke en informele macht van de burgemeesters, zeker die van de grotere steden, nog toe. Dat ging deels ten koste van bevoegdheden en de macht van de provinciebesturen. Door dit personaliseren van macht kon na 1918 de gouverneur ook informele invloed uitoefenen.

Het toont ook aan dat de bevoegdheden en de macht van het provinciebestuur konden evolueren, afhankelijk van de context. Macht kon verschuiven van het centrale naar het lokale niveau en omgekeerd. Die evolutie zouden we zien in de extreme context van de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Limburg: een provincie in verandering

In de periode tussen de beide wereldoorlogen was Limburg een provincie in snelle socio-economische transformatie. De industrialisering verving de 19de-eeuwse rurale samenleving door een meer verstedelijkte maatschappij, met alle sociale en politieke spanningen van dien. Die onrust liet zich in heel België voelen, maar nog sterker in Limburg dan in de andere Vlaamse provincies. In 1930 werkte ca. 30% van de actieve Limburgse bevolking in de landbouw en dat was bijna dubbel zo veel als het Belgisch gemiddelde (ca. 17%). Dat jaar werkte ca. 51% van de Limburgse actieve bevolking in de nijverheid, verkeer en handel, tegen het nationaal gemiddelde van ca. 69%.³ In Limburg bestonden die sectoren dan nog voor 40% uit kleine ambachten en huisindustrie. Meer dan de andere Belgische provincies was Limburg in de jaren 1930 dus nog een 19de-eeuwse rurale provincie. Zoals historicus Luc Vandeweyer stelt, kristalliseerden veel van die spanningen zich in de groeiende mijnsector. De mijnbouw zorgde naast tewerkstelling en mogelijkheden ook voor sociale spanningen: hij werd in de beeldvorming gekoppeld aan migratie van nieuwe inwoners, aan uitwijking naar stedelijke centra en pendelarbeid, aan het verlies van traditionele waarden en soms ook aan het gevaar van verdere verfransing. Die transformatie greep snel plaats: in 1936 was Limburg niet meer in hoofdzaak een rurale samenleving. Dit had ook politieke gevolgen, want dat proces impliceert natuurlijk

Links:

Deze handgetekende kaart van Limburg toont de provincie tijdens de Tweede Wereldoorlog. De kaart schetst welke gemeenten gegroepeerd konden worden in gemeenschappelijke ravitailleringdiensten. Deze diensten stonden in voor de bevoorrading van voedsel en andere levensmiddelen, waaraan tijdens de oorlog tekorten waren.
PAL WOII

dat een traditionele lokale klasse van leidende elites (de pastoor, de notaris, de kasteelheer) haar macht zag afkalven.

Het provinciebestuur aan de vooravond van 1940

Hubert Verwilghen (1888-1955) was sinds 1928 in dienst als katholieke gouverneur van Limburg.⁴ De Leuvense jurist volgde in 1910 zijn vader op als arrondissements-commissaris voor Sint-Niklaas en Dendermonde. Hij oefende die functie uit tot hij bij KB van 25 januari 1928 werd benoemd tot gouverneur van Limburg. Verwilghen was oorspronkelijk iemand uit de Christelijke Arbeidersbeweging, die als gouverneur een grote persoonlijke invloed zou ontwikkelen. Dat lag aan een combinatie van zijn technische en juridische kennis en zijn sterke politieke netwerk en contacten, niet enkel in Limburg, maar ook met Brussel en het koningshuis. Hij had tijdens het interbellum een groot aandeel in een aantal belangrijke projecten, zoals de uitbreiding van het Limburgse elektriciteitsnet.

De Katholieke Partij behield na 1918 de macht in de provincie Limburg, gesteund door de Luikse en Limburgse bisschop Martin-Hubert Rutten. Maar die macht kalfde tijdens het interbellum wel geleidelijk af. Niet enkel verloor de partij vooral in 1936 veel stemmen aan extreemrechtse concurrenten van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) en Rex; de partij zelf was onderhevig aan sterke interne spanningen tussen de verschillende standen (arbeiders, boeren, middenstand) en tussen de Franstalige en Vlaamse vleugel. De partij kreeg namelijk in 1936-1937 een federale structuur met de oprichting van de Katholieke Vlaamse Volkspartij – KVV.

De Vlaams-nationalisten stonden relatief sterk in Limburg en konden zich volgens de theorie van Evrard Raskin vooral sterk ontplooiën in die regio's waar de sociaal-economische transformatieprocessen het grootst waren.⁵ In 1929 en 1932 waren er al twee Vlaams-nationale parlementsleden uit Limburg: de advocaat Gerard Romsée en de arts Simon Lindekens.⁶ De Vlaams-nationale partij 'Katholieke Vlaamse Volkspartij van Limburg' bleef na de stichting van het Vlaams Nationaal Verbond in 1933 nog even onafhankelijk, maar sloot zich toch aan in 1935, hoewel ze ook daarna een zekere autonomie kon blijven afdwingen.

Bij de nationale verkiezingen van 1936 kwamen de Limburgse partijen ondanks gesprekken over samenwerking of kartelvorming toch apart op. De liberalen